

### KITATAUČIAI LIETUVIŲ LIAUDIES TALALINĖSE

EDMUNDA VENGRYTĖ-JANAVIČIENĖ

*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*

Straipsnio objektas – lietuvių liaudies talalinės, kuriose figūruoja kitataučiai.  
Darbo tikslas – apžvelgti talalinėse apdainuojamus kitataučių išskirtinumo bruožus.  
Tyrimo metodai – aprašomasis, istorinis lyginamasis.

Opozicija *savas* – *svetimas* gyvuoja tiek pat laiko, kiek ir pati žmonija. Lietuviai *svetimas* – tai skirtingo tikėjimo, kitos tautybės, socialinės grupės žmogus, kitos etnografinės srities ar kito kaimo gyventojas.

Istorinės aplinkybės klostėsi taip, kad mūsų krašte nuo seno gyventa įvairių tautybių žmonių. Jų atėjimą ir įsikūrimą Lietuvoje lėmė teritorinės, politinės, ekonominės bei religinės priežastys. Gyvendami savo etninėje bendruomenėje, kitataučiai negalėjo nedalyvauti ir vyraujančios, tai yra lietuvių, tautos gyvenime. Lietuvis beveik kasdien susitikdavo prekybininką žydą, arklių perpardavinėtoją čigoną, bajorą lenką ar po kaimus „kromelį“ nešiojantį vengrą. Žinoma, pro jo akis nepraslisdavo ir tų žmonių kitoniškumas. Rodos, gerai pažįstami, gal net šalia gyvenantys, ta pačia gatve vaikstantys, bet kitokie. Kita tauta – kita kalba, papročiai, religija, skirtinga kitos tautybės žmonių išvaizda, net elgesys<sup>1</sup>. Visa tai pastebima, fiksuojama, lyginama su lietuviui įprastomis normomis ir veiksmais.

Kitataučių išskirtinumas atsispindi ir tautosakoje – pasakose, dainose, patarlėse, jų paveikslai neretai būna hiperbolizuoti, paaštrinti, nutolę nuo tikrovės. Talalinės, vienas naujesnių dainuojamosios tautosakos žanrų, taip pat ne išimtis – nesuprantama kitataučių kalba, kitoniškas gyvenimo būdas, papročiai, neįprastas jų apsirengimas ar išvaizda, saviti būdo bruožai skatino lietuvius kurti apie juos trumpas pašaipias daineles. Lietuvių liaudies dainų kartotekoje yra apie pusantro tūkstančio talalinių, kuriose minimi kitų tautybių žmonės: žydai, vokiečiai, čigonai, lenkai, gudai, karaimai, latviai. Pažiūrėkime, kokie kitataučių skiriamieji požymiai atsispindi jose?

Lietuviui *kitoks*, *svetimas* – visų pirma kitos religijos, kitatikis. Toks žmogus, lietuvių manymu, tarsi stovi ant žemės pakopos:

*Ruskis bedruskis  
Ne mūsų vjeros –  
Kumelės bėros.*

LTR 3367(33)

Prisigalvojama netgi kitataučių kilmės istorijų, kaip antai:

*Gudas – iš meškos,  
Meška – iš peklos.  
Kai tas peklon nugarmės,  
Meška kitą išperės.*

LTR 70(362)

Tikriausiai niekas kitas nesusilaukė tiek pašaipų dėl savo tikėjimo, kiek žydas, talalinėse dar vadinamas pagonimi:

*Žyde žyde, pagone,  
Tavo vaikai raudoni.*

LMD I 1060(971)

*Oi tu žyde, tu pagonis,  
Ko tu lendi pri Petronis?  
Toks nuplyšis, toks nuskaris,  
Dabar lendi ir pri Maris.*

LTR 285(58)

Pagonimis pravardžiuojami ne tik žydai, bet ir čigonai, nors jie paprastai pasirenka to krašto, kuriame apsigyvena, tikėjimą. Greičiausiai norint pabrėžti lietuviui ypač nepriimtina šios tautos žmonių gyvenimo būdą, išskirtinumą, apie čigoną kalbama irgi kaip apie kitatikį:

*Cigonieli, pagonieli,  
Padaryk man vaiką,  
Aš tau duosiu tris skatikus,  
Kad tik būtų sveikas.*

LTR 319(264)

Vokiečiui, talalinėse neretai vadinamam prūsui, fricu, germanui, irgi nepamirštama priminti jo religiją:

*Prūsai, liuteri,  
Ženyk savo dukterį.  
Galą bambos nudegė,  
Su mazgote uždengė.*

LTR 2723(34)

Juokingi lietuviui atrodė ir dėl svetimos religijos atsiradę papročiai bei draudimai. Talalinėse itin mėgstama pašiepti žydams būdingą paprotį – apiplaustymą:

*Ėjo žydas keliuku  
Su nupjautu galiuku.  
Imkit, bobos, pagaliuką,  
Duokit žydui per galiuką.*

LTR 1303(37)

Nemažai tikrų ir pramanytų istorijų tautosakos rinkėjų užrašyta apie šabą. Šią šventą dieną žydui nevalia ne tik krosnies kūrenti, bet ir žvakės užpūsti, o ką jau kalbėti apie didesnius buities darbus ar prekybą. Būdavo, „šeštadieniais nei miestuose, nei miesteliuose ničniekame nieko negausi, viskas uždaryta: ir valgyklos, alinės, krautuvės. Miesteliai kaip išmirę“<sup>2</sup>. Taigi iš šios žydų šventės taip pat galima smagiai pasišaipyti:

*Gana tau, parke,  
Šabelis švįsti.  
Reiks tau jau, parke,  
Barabanas tįsti.*

LMD III 10<sup>a</sup>(125<sup>17</sup>)

*Šabas gut, šabas gut,  
Linksmą šventę kučki.  
Reiks ma eit pas Sorę,  
Kad ma duotų bučkį.*

LTR 4662(164)

Žydai turi ir su jų tikėjimu susijusių draudimų dėl maisto. Jis skirstomas į košerinį (švarų) ir nekošerinį (nešvarų, draudžiamą valgyti). Nešvariam maistui priskiriama ir žydams griežtai draudžiama valgyti yra lietuvių labai mėgstama kiauliena. Tad talalinėse neretas ir toks pasišaipymas:

*Oi tu žyde, barzdakruti,  
Kam tu iedi kiaulei utį?  
Iš kur? – Iš barzduos,  
Iš kumelės uodeguos.*

LTR 285(60)

Lietuvis valstietis, dirbantis žemę ir neįsivaizduojantis gyvenimo be jos, bet kuri kitokią pragyvenimo būdą pašiepia, sumenkina. Ignas Končius „Žemaičio šneko“ rašo: „Negerbiamas amatininko, pirklio darbas, negerbiamas ir tą darbą dirbąs žmogus <...>. Ir purviniausi darbai, nešvariausi darbai, ūkininko darbai, žemės darbai – didelėje pagarboje. Garbūs ir žmonės, tuos darbus dirbą <...>. Jie gamtoje, su augalais, gyvuliais. Jie padeda augalams-gyvuliams tarpti, jie – tikrieji žmonės“<sup>3</sup>. Prekybininkas žydas ar arkliavagis čigonas – ant žemiausio socialinio laiptelio stovintys žmonės. Ypač čigonas – be žemės, namų, akivaizdžios nuosavybės, gyvenantis savitą klajoklio gyvenimą. Keliavimas – tai tradicija, išskirianti čigonus iš kitų tautų. Jie apie save sako: „Mes tokie jau žmonės, klajojanti liaudis. Mes neturime nei savo rašto, nei tautybės, nei sostinės“<sup>4</sup>. Klajokliškas čigonų gyvenimo būdas pabrėžiamas ir talalinėse:

*Ka[i] ciguoną šaltis lauže,  
Susikūrė didį laužą.  
Aplinkui laužą šuokdami,  
Šildies rietus ištiesdami.*

LTR 2406(12)

Čigonai išsiskiria savo „profesijomis“ – prekyba, mainikavimu arkliais, vogimu, apgavystėmis<sup>5</sup>. Tai ypač atspindėdavo vestuvių papročiuose: persirengėliai, vadina-  
mieji čigonautojai, ne tik savo „jaunuosius“ atsiveždavo, bet ir visur landžiodami vog-  
davo, į savo vežimą kraudavo<sup>6</sup>. Talalinėse čigonas už tokį elgesį nepagiriamas:

*Ei čigoną nukoros,  
Prisirišen prie tvoros.  
Ir tai plakė čigoną,  
Kad pagavo sijoną.*

LTR 1934(21)

Žydai buvo geri amatininkai, prekybininkai, smuklininkai, be jų lietuvis tiesiog neapsieidavo. Tačiau „žydo <...> žydu ir nevadindavo, bet žydėliu. Mat jis menka žmogysta, jis „amatininkas“<sup>7</sup>. Iš kaimo į kaimą su savo „kromeliu“ keliaujantis žy-  
das buvo visiems įprastas vaizdas:

*Ai tu žyde, kraminkėli,  
Ai nu nu, ai nu nu.  
Atvažiavai per laukelį,  
Ai nu nu, ai nu nu.*

LTR 753(109)

Lietuviui keista, neįprasta, kartais tiesiog juokinga ir kitataučių išvaizda. Jie skiriasi tiek antropologiniu tipu, tiek savo apranga. Į akis pirmiausia krinta kita-  
taučių tamsus gymis, kuris talalinėse dažniausiai nusakomas būdvardžiu *rudas*:

*Žydas rudas, barzda juoda,  
Ir arielkos daugel duoda.*

LTR 2019(3<sup>d</sup>)

*Gudas rudas gangalėnas  
Ritė pačių par velėnas.*

LTR 1251(215)

Tamsesnio gymio juodaplaukiai lietuviai irgi kartais pavadinami čigonais arba žy-  
dais, ir tai traktuojama kaip neigiama savybė, savotiškas trūkumas.

Neretai talalinėse paminima kitataučiams būdinga išvaizdos detalė – barzda. Ypač kalbant apie žydą ir gudą:

*Žydas tepa ir važiuoja,  
Žydo barzda maskatuoja.  
Žydo barzda kaip ir šluota –  
Ir žila, ir maliavota.*

LTR 947(143)

*Guds guds barzdą krato,  
Kad gudzikę jauną mato.  
Kai gudzikės nematys,  
Daugiau barzdos nekratys.*

LTR 1505(115)

Kaip žinome, barzda – būtina žydo persirengėlio, dalyvaujančio kalendorinėse arba šeimos šventėse, kaukės detalė, neleidavusi jo sumaišyti su kitais šventės per-  
sonažais. Talalinėse barzda dar siejama su nešvara bei nevalyvumu:

*Leiba šoka, Leiba moka,  
Leiba turi pinigų.  
Ne tiek jo pinigų,  
Kiek barzdų utėlių.*

LTR 282(98)

Tarsi priešingybė apsileidusiam žydui – išsipustęs vokietis. Tačiau ir pedantiškas tvarkingumas lietuviui kelia šypsena:

*O tai dailus vokietukas –  
Su kelnaitėm, su batukais.  
Tai iš prieš, iš šiknos,  
Tai dar yra ir be mašnos.*

LTR 1450(99)

Kitataučių elgesys talalinėse taip pat netinkamas, dažnai netgi keistas: žydas joja ant kiaulės, „suka barzdą apie cvieką“:

*Žyds ant kiaulės raitas jojo,  
O žydelka kėravojo.*

LTR 210(147)

*Senas žydas baigia vieką,  
Suka barzdą apie cvieką.*

LTR 336(231)

Karaimas „patupdomas“ ant šieno:

*Karaima su karmonu  
Tupi ant šieno,  
O Kotryna smarkiai trina –  
Abudu iš vieno.*

LTR 341(370)

Vokietis ryja varles arba lipa ant pirkios:

*Kas ti grūda, kas ti mala,  
Kas ti talanduoja?  
Lipa germanas in pirkias,  
Kajas lapatuoja.*

LMD III 27(84)

Vietoj „germano“ gali būti žydas. Talalinė – improvizacinis žanras. Vienas kitatautis gali būti pakeičiamas kitu priklausomai nuo to, ką tuo metu norima pa juokti.

Visiems kitataučiams priskiriami tokie būdo bruožai, kaip žioplumas, nemokšiškumas:

*Striukas bukas vokiečiukas  
Nemokėjo šokti,  
Trynė rūrą į koptūrą –  
Negali išmokti.*

LTR 213(30)

*Visi šoka, visi kruta,  
A paliokai bulbas skuta.*

LTR 2771(893)

Svetimtautis ne tik tikrovėje, bet ir tautosakoje – nepageidautinas vedybų partneris. Prisiminkime lietuvių vestuvines piršlybų dainas, kur mergelė atsisako tekėti už čigono, nes jis niekam tikęs, be to, visus darbus pametusi, ji bus priversta vogti. Todėl ir talalinėse kitos tautybės jaunimas – pašaipos objektas:

*Prūsų Karlynė  
Vainiką pynė,  
Ant galvos dėjo,  
Pati bezdėjo.  
LTR 1019(90)*

*Čigonas jojo, šiknų kilojo,  
Arklys suklupo – kelnės nusmuko.  
Mergos pamatė, akis pastatė:  
Nei arklys keltie, nei kelnės maucie.  
LTR 73(2508)*

*Gražios lenkiškos panelės,  
Kaip lietuviškos kumelės.  
LTR 336(220)*

Su kitataučiais lietuviui nelengva bendrauti, nes jie kalba jam n e s u p r a n t a m a k a l b a. Lietuvoje gyvenantys ir su lietuviais reikalų turintys kitataučiai paprastai pramokdavo kalbėti lietuviškai, tačiau tarp savęs šnekėdavosi saviškai. Lietuviui, kuriam juokas ima net išgirdus gretimo kaimo žmonių savitą šnektą, toks dalykas regėjosi vertas kandaus žodžio. Talalinėse mėgstama į vieną supinti kelias kalbas:

*Peilis – noža, ožka – koza,  
Botags – bičas, bajors – tričas.  
LTR 971(130)*

Esame girdę, kaip Užgavėnių persirengėliai žydai mėgdžioja žydišką tarseną, šiems personažams suteikiančią dar didesnio žaismingumo. Tai atsispindi ir talalinėse:

*Ei vei, negerai,  
Sopa žydui vederai.  
LMD III 226(722)*

Kitataučių apdainavimas talalinėse – mėginimas su šypsena pažvelgti į lietuviui svetimą religiją, papročius, profesijas, noras parodyti kitokią jų elgesį, išvaizdą, pasišaipyti iš viso to pasitelkiant į pagalbą hiperbolizavimą, šmaikštų, dažnai nepadorų juokavimą.

## **Išvados**

Apžvelgus šios rūšies talalines, gana sunku išskirti vienos kurios nors tautybės žmonėms priskiriamus kitoniškumus. Nebent žydams – įvairių draudimų ir keistų papročių laikymąsi, o čigonams – klajoklišką jų gyvenimo būdą ir nedorus pomėgius. Talalinėse visus kitataučius sieja tie patys bruožai: kita religija, kalba, neįprasta išvaizda, dar keistesnis elgesys.

Įdomu tai, jog kaimyninių tautų atstovai talalinėse minimi kur kas rečiau nei, sakykim, žydai (jie figūruoja 80-yje procentų talalinių apie kitataučius). Be to, žydų paveikslai daug spalvingesni. Matyt, tam įtakos turėjo svetimumo laipsnis – žydai su savo religija ir jos suformuotais keistais papročiais yra svetimesni už kaimynus, turinčius daug panašių papročių.

Akivaizdu, jog kitatautis tikrovėje ir tautosakoje – ne tas pat. Liaudies kūryboje galima išvelgti visoms tautoms būdingą etnocentrizmą.

<sup>1</sup> *Laima Anglickienė*. Kitataučiai lietuvių folklore [Daktaro disertacija]. Kaunas, 2000, p. 47–51.

<sup>2</sup> *Ignas Končius*. Žemaičio šnekos. V., 1996, p. 76.

<sup>3</sup> Ten pat, p. 66.

<sup>4</sup> *Kristina Bradaitytė*. Lietuvos čigonų šeimos papročiai ir keliavimas. – Liaudies kultūra, 1998, Nr. 6, p. 47.

<sup>5</sup> *Laima Anglickienė*. Čigonai lietuvių tautosakoje. – Liaudies kultūra, 1998, Nr. 1, p. 14.

<sup>6</sup> *Angelė Vyšniauskaitė*. Pašaliečiai lietuvių vestuvėse. – Liaudies kultūra, 1994, Nr. 6, p. 23.

<sup>7</sup> *I. Končius*. Min. veik., p. 62.

Gauta 2004 02 05